

I. Границе и земљиште.

Парохија Крњеуша добила је назив од највећег села; то је село Крњеуша са засецима: Велико Селиште, Мало Селиште, Тарбучки До, Запољак, Зеленовац, Крњеуша (варошица), Салати и Крњеуша (заселак).

Даље у састав ове парохије иду села: Рисовац, Ластве и Врановина. У Рисовцу су ови засеци: Брдо (Подбигуз), Грабовац, Цероваче, Мали Рисовац и Равни Рисовац. Ластве су састављене од ових дијелова: Шеховац, Качарева Долина, Мрђин Дô („Под Градином“), Кула и Заграђе. Село Врановину сачињавају ови дијелови: Раковица, Јевића (Цвикића) Главница, Врањешки До, Капетанов До и Горња Врановина (под Жељезником).

Земљиште парохије Крњеуше сачињавају задњи окрајци Петровачког Поља, које се пружио између планина Црвљивице, Осјеченице, те Рисовца и Жељезника у дужини од преко 30 километара. То земљиште је само незнатним дијелом поље; из поља се пење обронцима до плећа брда и планина, или се завлачи чинећи протегнуте увале између појединих брегова и висова. Највећа и прилично широка таква увала одваја се од сјеверо-источне границе села Крњеуша и одлази између планинских врхова према сјеверу, заузимајући простор читавог села Рисовца.

Простор ове парохије нема према југу и југо-истоку природних граница; на ту је страну отворен и везан за поменуто поље. Са свију других страна затворен је заокруженим низом висова, коса и гребена.

Низ тај отпочиње брдом Чучевом, чији темељи израстају из поља, те се успињу до заокруженог врха; овај сачињава прву истакнутију граничну тачку између крњеушке и вртчке парохије. Гранични ланац наставља се даље врховима Зечјаком и Лисичјаком, чији се јужни обронак нагло спушта према пољу; источни се спушта према ували Тарбучки До, гдје се на прелазу стрмине у раван протежу плодне сунчане њиве, изнад којих су нанизане људске куће. Сјеверне и западне стране ових врхова не спуштају се много. Оне готово у истој висини прелазе у висораван „Расоја“, која са сјеверо-запада затвара увалу Тарбучки До; на тој висоравни су про- страни, травни сјенокоси великог броја становника.

Полазећи с Расоје, та гранична линија, што затвара хоризонт на запад, хвата се виси „Лисина“, прелази преко сјепокоса „Буква“, те се опет узвија на „Марканов Врх“ и „Лазине“. Затим право у сјевер нижу се: „Црни Врх“, „Мачија Грета“, „Марина Пољана“, „Кремењаш“, „Бајбутова Коса“ и најзад „Гускарица“, низинска шума, без виднијих врхова, која обавија село Рисовац са сјеверне стране. Од Гускарице гранична црта иде од сјевера у југ, те заграђује село Рисовац са друге (источне) стране. Знатнији врхови у том низу јесу: „Горињски Врх“, „Гајин Врх“, „Слана Драга“ и „Ћургузовац“. Подалеко иза простране и равне ђургузовачке шуме у исток уздиже се највиши врх у пограничним горама по имену „Трорврха“ са малим камењаром испод самог врха. До ње мало на југо-запад види се нешто онижи врх „Суви Врх“, на који се даље на југ навезује други и каменити гребен „Жељезник“. Са Жељезником завршује се горски гранични ланац, који омеђује простор парохије крњеушке. Жељезник се веже даље за друге планине и горске висове, али то је ван простора ове парохије. На положитим и доста избоченим плећима као и на равном и плодном подножју Жељезника лежи цијело, доста велико село Врановина.

Јужна граница није обиљежена каквим видним граничним знацима. Она иде пољем, које се пружио између Жељезника и Чучева. Полази са подножја Жељезника, тече у прилично правој црти и досиже до подножја Чучева. Ова гранична линија дијели простор парохије крњеушке од Вођенице и Врточа.

На цијелом овом простору нема ни једне ријеке или потока, који би текли у другу коју већу ријеку. Све су овде понорнице.

Просторија парохије крњеушке прилично је богата водом. Само западни дио села Крњеуше оскудан је водом, пошто у већој половини села нема ни једног сталног извора. У источној половини Крњеуше имају два овећа извора, „Салати“, и „Крњеуша“, који на неколико стотина метара од извора пониру. Поред њих имају и неколико мања и незнатнија извора. Село Ластве има неколико омањих и на све стране размјештених извора, тако да сваки чопор кућа има у близини и на згоди своју воду. Село Врановина има неколико омањих извора и поточака, као и један појачи поток „Врановина“; овај извире под самим Жељезником, прелази преко Горње Врановине и допире чак у поље, у низину, до села Брестовца. И Врановина је прилично богата водом, али не онолико као Ластве, нити су јој опет извори онако згодно и подесно распоређени.

Најбогатије водом је село Рисовац. У њему има сигурно око стотину, што већих, што мањих извора, и то више на западној (сунчаној) страни него на источној (осојној). Неки од тих извора састављају своје воде те образују овеће поточиће, а сви теку од запада према истоку или југо-истоку. Први од

тих поточака, пошавши од југа, јесте „Грабовац“, који се након сто метара испод извора састаје с другим потоком „Црно Врело“; даље иду заједно преко њиве „Лијепа Лука“, од које је и поток у том дијелу свога тока примио име (Лијепа Лука); прошав кроз зидани свод испод цесте након 40—50 метара овај поток понире у једној долини. Други поток, идући сјеверу, је онај што тече кроз „Саму Драгу“, а нема имена. Он тече спрва низ стрмину; сишав у равницу сједињује се са водом која долази из врела „Леденац“, што извире украј гробља. На 100-150 метара иза саставака понире и овај поточић близу цесте. Још даље према сјеверу наилази се на „Музанов Поток“, који исто тако извире у страни и сишав у низину понире. Прешавши преко једног бријега удара се на поток „Млинарицу“. Ова је и по дуљини тока и по количини воде јача од поменутих потока; не њој има знатан број малих поточних млинова, који обично преко цијеле године, изузев велике суше, могу да мељу. Од млинова, које тјера, добио је и сам поток име. Иза једног бријега доспијева се у дугуљасту драгу, којом пролази поток Кузман; он се баш пред самим понором салијева у поток, који је постао од воде два ојача извора, „Острвица“ и „Дубочај“. Потоци од ова два извора теку испрва свако својом долином; кад се састану, постане од њих доста снажан поток, највећи у Рисовцу и цијелој овој парохији. И током својим овај је поток најдуљи. Дошавши под подножје Рисове Греде ишчежава у великом понору, примивши мало прије тога воду и из Кузман-Потока. И на овом потоку има неколико мличића. У шуми Гускарица, на самој међи парохијској, која је уједно и међа котарска (Петровац-Крупа) извире поток „Кремењаш“ и тече даље кроз планину до понора. И на њему има млинова.

На томе простору лежи парохија Крњеуша са своја четири села. Не памти се нити ко зна шта о томе, да је опсег ове парохије био када друкчији. Само утолико, што су насеља у овом крају прије 50—60 година била врло наријетко, те неки данашњи насељени дијелови села били прије ненасељени, могло би се говорити о промјени т. ј. о ширењу опсега парохије, уколико су унишли у састав њен ти новонасељени дијелови. То особито вриједи за село Рисовац, за који стари људи казују да памте кад у њему није било ниједне куће, него кошанице и испасишта за Крњеушу и Ластве. Али и то дјеломично ширење опсега парохијског вршило се у границама ова садања четири села и нигдје није из тих граница изишло.

II. Положај села.

Села парохије крњеушке налазе се у котару петровачком, у северо-источном његовом крају, на граници крупског котара. Од села крупског котара дијели их поширок појас, обрастао шумом, преко које треба ићи на мјестима пола сата, на дру-

гим цио сат, па и два док се у села с ону страну дође. Народ из крупског котара зове цио овај крај, што је с ову (сјеверо-источну) страну Осјеченице „Бјелајско Поље“, а становнике „Бјелајчани“. Овдашњи пак пак свијет има за крајеве крупског котара назив „Босна“, а за становнике „Бошњаци“. Разлог оваким називима није познат, те се може само нагађати. Бјелајско Поље у данашњем опсегу сасвим је мало, у дужину нема више од 3—4 километра. Но Бјелај је из прошлости, чак и из времена босанске самосталности, знатно и чувено мјесто, те је због тога можда издаљни а могуће и оближњи свијет цијелу његову пространу околину називао именом „Бјелајско Поље“; дјеломично то свијет и данас чини, како је поменуто за народ из крупског котара. Можда је то и отуда тако, што су раније сва околна села била врло незнатна (нека нису ни постојала), те нијесу могла имати толике важности, да би се по њима поједини дијелови поља називали; цијело је поље носило назив најважнијег мјеста — Бјелаја. Послије, кад су и друга мјеста боље насељена и стекла неки значај, таде се можда код овдашњег свијета опсег и појам Бјелајског Поља сузио на непосредну околицу, а код издаљнег свијета остао је назив исти за цио пријашњи опсег. — Ради чега опет овдашњи свијет назива крајеве с ону страну планине Босном, то је још теже протумачити. Ако можда није некада планином била граница Босне (било за времена босанске самосталности, или послије за турске управе, кад су се границе због ратова често помјерале.¹⁾

Назив село код овдашњег народа има двострук смисао. У ужем смислу разумије се скуп кућа, које су наблизу и које сачињавају цјелину, одијељену од других кућа или природним преградама (косама, бреговима и потоцима) или повећом удаљености. У томе смислу селом се називају и сви они засеоци, што су у почетку поменути. У другом, ширем смислу село обухвата по неколико засеока, који су један до другог и који по некој одредби спадају у једно село. Те границе сеоске (удути) потјечу још из времена турске управе и врло често су се поклапале са границама појединих спахилука. Кмети једног спахије обично су сачињавали једно такво село, осим ако су живели на тако великом простору, да никако није било могуће све у једно село саставити. На челу таквог села стајао је, а и данас стоји кнез, те се таква села зову и кнежије. Та села уписана су у gruntовници као катастралне опћине, а по закону о управи сеоских опћина носе данас званични назив: сеоска опћина. Управу или правилније посредну службу између административне власти и села врши сеоско вијеће (8—16 чланова) са сеоским главаром (кнезом) старјешином.

¹⁾ Исти појав сретамо и на другим странама (око Кључа, Гламоча, Влаенице): народ планинских крајева назива оближње жупе Босном.

Гдје леже села? Сва села, о којима је овдје говор, леже на обронцима или дијелом на подножју брда и планина, који су описани као границе. Куће се налазе редовно на ивицама земаља за обрађивање (зирата). Изузетак од овога нијесу ни оне куће које су данас у средини њива, јер су и оне некада биле на окрајку; данас су дошле међу њиве због тога, што је пашњак или мера, који се иза њих налазио, временом придодан првашњем кућишту и претворен у њиве. Разлози таквом истуривању кућа на крајеве јесу од више руку. За вријеме турске управе, кад за рају није било ни особне ни имовне сигурности, свијет се склањао у забаченија и неприступачнија мјеста, у шуме и у заклоне, подаље од главних друмова, како не би толико био на ударцу разним зулумћарима. Осим тога, и спахије су много томе допринијеле, да су тежачке куће подизале на окрајцима њива. Спахије нијесу допуштале кмету, да с кућом и другим стајама закрчује плодну земљу, него су га потискивале на крај, на земљиште, које није ни за какву привреду. Због тога и јесу куће понајвише на врло незгодним мјестима, у страни, у врлети, са теготним приступом. Па и сам народ, као претежно сточарски, већ по инстинкту тежио је с кућом и стајама крају, на домак мери, пашњаку и шуми, гдје је имао добар испуст застоку.

Цијела Крњеуша лежи на западним и мјестимице јужним обронцима брда, те је према томе у главном на сунчаној, присојној страни. Куће рисовачке поредане су у облику елипсе: ова се пружа од југа сјеверу и на јужном крају није састављена него се пружа и наслања на куће ластванске. Према томе половина рисовачких кућа лежи на присојном положају, а половина на осојном. Куће села Ластава и Врановине незнатним својим дијелом налазе се у равници, али у главном на обронцима Жељезника те према томе махом имају осојан положај.

О водама и изворима већ је било говора. Поред споменутих главних извора почели су гдјекоји људи у безводном дијелу Крњеуше да праве кућне буваре. Праве их од бетона, а налијевају кишницом с кровова. Иначе добавља ту свијет воду или у товарима (са „Добре Воде“ и „Турске Воде“ у Зелиновцу) или у бачвама са „Салати“ у Крњеуши.

Клима је оштра, оштрија него у другим крајевима Петровачког Поља. Село Рисовац није са сјеверне стране заокружено висовима него пошумљеном равницом. Сјеверна страна је отворена, те су сва четири села изложена јаку сјеверном вјетру (бури). Особито је бура јака у Малом Рисовцу, Крњеуши, Зелиновцу, Ластвама и Доњој Врановини. Но има и заклоњених (јужних) положаја као што је Тарбучки До и обадва Селишта. Каткада бура дува и са сјеверо-западне стране („бихаћка“ бура). Може бити јак и јужни вјетар, али опет не тако као сјеверни, а и не дува тако често

као овај. Због отворене и сјеверне и јужне стране овај је крај као на промаји, те вјечито дува неки вјетар; мало је преко целе године тихих дана. Кишу обично доноси јужни вјетар, јер он долази од Јадранског Мора. Обично онда падне изобилна киша, када се боре јужни и сјеверни вјетар. Јужни вјетар, као морски, латјера облаке и пошто долази преко високе Осјеченице (1800 м.) дува у висинама, а у низи „подвуче се“ бура, тако да у исто вријеме оба дувају. Ако тада превлада бура потпуно и тај преокрет отпочне кишом, онда се треба надати издашној и врло хладној киши. Но каткада облаци се разиђу, а сува бура превлада, те или попирује као тих и нарочито лети угодан повјетарац, или дува као бијесна, редовно оштра и врло хладна (чак и преко љега). Као киша, на исти начин долази и снијег, који може да падне и до један метар дебљине, у планини и подруг метар. Обично отпочне снијег падати око Дмитровдана и Арханђеловдана, каткад тек око Никољдана па и иза Никољдана. Но у мањој мјери и ријетко падне и раније. Тако је 1912. године пао 23. септембра по ст. кал. те затекао на њивама све кукурузе и кромпире. И ако је посве рано пао опет се одржао 3—4 дана. Према пролећу падају већи снегови до Мученика и до Благовијести, али каткада га буде и око половине априла. Чак и послје Ђурђевдана, кад у пољу пада хладна киша уз дување буре, околни планински висови обијеле од снијега.

Њиве. Пошто су куће већином у странама и по крајевима земаља, то се и њиве налазе понајвише испод кућа („поткућнице“). Испрва су земље сваке куће биле у једном комаду, одмах близу куће, но данас су земље због диобе и продаје искомадане и испреметане. Земље, које су ближе кући, јесу по могућности оранице, а оне, које су даље, све ако би се могле и орати, јесу претежно кошанице. Према томе су оранице највећим делом страновите, нагнуте земље, јер су такве земље најближе кућама, а и плодније су од равнице, особито ако су присојне. Као чисти сјенокоси познати су: „Громаче“, „Расоја“, „Буква“ и „Међугорје“. Сва четири ова сјенокоса леже у ораницама села Крњеуше. Громаче су у пољу, равне, са много долина, врло камените, али дају лијепо, а кишних година и обилно сијено. Остала три сјенокоса су планински сјенокоси, висоравни изнад Крњеуше. У Расоји имају дијела и Ластве и Врановина. У Врановини су већи сјенокоси „Поље“ као низински сјенокос, и „Жељезник“ као планински. Рисовац нема сјенокоса на планини или гдјегод на страни, по свој прилици због тога, што Рисовац није био ни насељен, кад су се осталим селима дијелили сјенокоси. У Рисовцу су ораница и кошанице измијешане, али у главном средином је сјенокос, а крајцима оранице. Исто је тако и са Ластвама, које имају свој дио кошанице још и на Расоји.

Оранице су обично близу куће, изузев понеке одскора прикупљене. Највише се сије и производи зоби, затим јечма, па пшенице (озиме и јаре). Кукуруза се сије у врло малој мјери и то ситније врсте. Кромпира се сије много и они врло добро успијевају. Зоб и кромпир, поред подмирења домаће потребе, још се у приличној количини и продају, док се други земаљски производи утроше на људску исхрану. Кукуруза не може дати у довољној мјери домаћа производња него се мора добављати из топлијих крајева, гдје кукуруз обилније роди. Плодност земље због неповољне климе није најбоља, те за средњу породицу (8—10 душа) треба до шест хектара оранице и исто толико кошанице.

Шуме и пашњаци. Цео простор, о коме је говор, опасан је са три стране шумовитим врховима, косама и гребенима. Према томе овај је крај богат шумом. Ниже шумске области обрасле су бјелогорицом (понајвише буквина, и тек помало јавор, јасен, бријест и липа), а више црногорицом (јеловина и смрчевина). Шуме су државно власништво, а села имају у њима сервитутна права: дрварење, сјеча грађе за кућне потребе и право испаше са стоком изузев козе, којима је забрањен приступ у предно црногорице. Шума је становништву доста близу. Некима је одмах уз кућу, некима око пола сата хода, а најдаље је нешто преко сат хода. Буковином се може народ служити у довољној мјери за све домаће потребе, а јеловином и смрчевином само уз уплату одређене таксе.

По окрајцима шума до села налазе се негдје већи негдје мањи простори обрасли ситном шумом или без шуме. То су сеоски пашњаци. Понегдје има пашњака и у селу између кућа и њива, гдје је земљиште превише каменито и врлетно те незгодно за обрађивање. Пашњаци су данас тијесни и оскудни, сведени на најмању мјеру. Некада су били далеко пространји. А на данашњу мјеру спали су тако, што је од њих престано комад по комад оцјепљиван и придаван пограничним њивама, које су расле на рачун пашњака. Тај процес траје још даље. Ни пашњаци нијесу власништво села, него селима су само призната права служења тим пашњацима. Пашњаци се обично називају „мере“.

III. Тип села.

Како се већ из досадашњег разлагања може закључити, овдашња су села разбијеног типа. Поједини засеоци су лично удаљени један од другог, а и куће у њима су доста размакнуте. На више мјеста наиђе се на саму једну кућу, која је по неколико стотина метара, па каткад и преко километар удаљена од сваке друге куће. Има опет и мањих чопора кућа (по 3—4 или 5—6) које су доста збијене тако да међу њима нема погдјекад више од 10—20 метара. Најзбије-

нији такав чопор кућа јесте Качарева Долина. Куће у овим гомилама су већином без реда смјештене. Гдје такав чопор кућа није поред главног пута, ту посебан споредни пут веже главни пут са кућама. Ако главни друм иде кроз њиве обично је ограђен с обе стране, а тако исто и онај мањи пут, што води кућама. Такви се путеви зову „прогони“. Једино ушорени заселак јесте варошица Крњеуша, чије су се куће нанизале око двије цесте, које се сијеку унакрст. Ово насеље се образовало задњих 30 година. Иначе други збијенији чопори кућа настали су већином диобом задруга; њихови становници имају већином исто презиме. Такве су групе: у Крњеуши: Карановићи у Вел. Селишту, Вучковићи у Долу, Крчмари на Запољку и Атлагићи у Крњеуши; у Рисовцу: Сантрачи на Подбигузу, Новаковићи у Малом Рисовцу и Ђулибrcи у Равном Рисовцу; у Ластвама: Качари у Качаревој Долини, Драгићи код Куле и Ковачевићи у Раковици; и у Врановини: Јевићи, Врањеши, Керкези и Адамовићи. У већини ових чопора, који сад броје 10 и повише кућа прије 50—80 година била је само по 1—2 куће па се је наглим прирастом чељади показала нужна диоба и тако су се мало помало развили овећи скупови кућа. И данас су ова села раштркана и рижетко насељена, а прије пола вијека била су куд и камо раштрканија и рјеђа.

Бројем кућа највеће је село Крњеуша. Има свега 119 кућа (фамилијарних заједница) и то у Великом Селишту 8, у Малом Селишту 5, у Долу 29, у Запољку 39, у Чаршији 9, у Крњеуши 32 и на Салатима 5. — Рисовац има свега 110 кућа. Од тога је у Грабовцу 5, на Брду 9, у Малом Рисовцу 16, у Церовачама 8 и у Равном Рисовцу 72. — Ластве броје 57 кућа. По засеоцима раздијелене су овако: Шеховац 6, Качарева Долина 9, Мрђин До 9, Кула 10, Заграђе 16 и Раковица (Ковачевићи) 7. — У Врановини има свега 90 кућа. Од засеока има: у Раковици 21, у Цвикића (Јевића) Главици 12, у Врањешком Долу 17, у Капетанову Долу 2 и на Горњој Врановини 85.

IV. Кућа, двориште и поткућница.

Око куће или испред куће је већи или мањи празан простор, који се назива двориште. Оно је већином неограђено, а по гдјекоје је и ограђено. Пошто се двориште налази обично између куће и других стаја, то није потребно да се ограђује сасвим уокло, него се прегради само простор између стаја, уколико оне саме не сачињавају ограду. Ограда је највише од прошћа и жиока, а има и плотова са кољем и гранама. Код људи средњег имовног стања двориште служи доста пута као тор за ситну стоку, те се онда обично налази само с једну страну куће. У том случају често има на крају дворишта друга

ониска стајица, којој је кров тек по метра или нешто више изнад земље. Та се стајица зове „наслан“ (правилно би било „наслон“, пошто се прије сасвим наслањао на земљу и сам кров, а по гдјегдје и сада), а служи за склониште стоци преко зиме и љети у случају невремена. — У дворишту је редовно и мјесто за дрва, „дрвљаник“. Обично се дрва само сложе покрај куће на хрпу каткада положито, а каткада усправно и то или се наслоне на стреху или око каквог дрвета се уокруг исправе. Дрва не стоје под кровом него напољу. То ја можда ради тога, што се троши много дрва, па би требала овећа дрварница; уопће дрвета има изобила па се не штеди. Пошто су шуме близу то се и не доведу сва дрва за цијелу годину одједанпут, него се возе преко цијеле године. У јесен, по свршетку пољских послова, доведе се повише дрва наједанпут; преко зиме, кадгод је добар пут за кола или саонице, возе се дрва, тако да та дрва навезена преко зиме могу подмирити потребу каткад и преко цијелог прољећа.

У дворишту богатијих кућа има и хамбар (житница). То је омања зграда, увијек дрвена. „Сасјечена“ је у четврт. Хамбар је до земље пола метра или читав метар подзидан, или је само на рогљевима наслоњен на четири повиша камена. То се ради због тога да жито не буде близу земље, да не би ухватило влагу. Хамбар је потпоњен дрвеним подом и преграђен у више преграда за разне врсте жита. Те се преграде зову „око“. Сиромашније куће немају посебног хамбара него жито држе у кући на тавану гдје се направе „ока“ као и у хамбару, или се жито држи у каквим сандуцима или кадњима.

Негђе покрај куће мора бити и мјесто за „крузану“, гдје се држи кукуруз преко јесени и зиме. Она је или плетена лијепим плотом или је од мало растављених летава, како би могао вјетар у њу залазити ради сушења кукуруза. Крузана (кукурузана) је дугачка: подигнута је на дрвеним сохама или је подзидана попријeko на два-три мјеста. Кукурузану има готово свака кућа.

У близини куће налази се обично „кошара“ или „штала“ за преноћиште крупне стоке. То су дрвене стаје, при земљи често потпоњене, а тако исто и изнад главе. На горњи под или таван метне се увијек сијена или друге пиће, колико може стати. Поред кошаре налази се одмах и ђубрењак. Ђубрењак није нарочито прављен, него се просто на хрпу избацује ђубре. Код врло сиромашних породица, кошара и кућа су под једним кровом, само преграђене, али каткад и без преграде.

Понека кућа има засебну стајицу за млечар. Али већином је млечар приградак уз кућу те се назива „мљечар“, „ајат“, „камра“ (камара). То је доста мали простор са неколико клупа или полица, гдје су смјештени суди за варенику и млијеко, (здјеле, карлице, каблићи и кобе) и за смок (каблићи, качице и мјешине).

Веће породице са више брачних парова имају још и „зграде“. То су омање кућице, гдје један брачни пар преноћива. Обично су и „зграде“ као и куће по ширини преграђене, те имају на једну страну собу са пећи. Неколике најјаче породице имају по 3—4 такве зграде. Временом, кад се браћа подијеле, те зграде буду некима бар за прво вријеме куће.

Подаље од куће за 50 или још више метара налази се гумно (арман), а покрај њега одмах појата, гдје се справља слама и пљева. Појата је ониска стаја. При земљи је од плота или брвана. Она има обично двоја врата, доња и горња. Кад се натрпа доњи дио појате сламом, онда се више доња врата не могу отворити, него се убацује слама на горња врата. У појати преко љета на слами и спавају понека чељад, понајвише дјеца и нежењени момци.

Покрај куће, а понекад и у кући налази се „трап“ за кромпире. То је четвртаста рупа, дубока један метар или мало више. Ако је у кући, само је покривен даскама, да се озго може ходати. Ако је напољу, онда је покривен даскама у облику крова, а поврх дасака метне се слама или бус.

Куће су до недавно прављене једино од дрвета. У новије вријеме почео се помало употребљавати и камен као грађа. Најраширенији тип куће сада је овакав. Кућа се налази у страни, и дужином је отишла уза страну. С доњу страну, до половине дужине, озидан је подрум од камена, а на горњој половини земља је поравната према висини зида од подрума. На такав темељ долази осијек од брвана сасјечених у облику четвороугаоника. Брвна се дижу до висине од $1\frac{1}{2}$ —2 метра, а онда дођу вјенчанице, рогови и кров од шимле (букова или јелова даска). На зид од подрума дођу греде и по њима под од резаних дасака. Тај је под раван у висину са земљом у горњем дијелу куће. И тако имамо под једним кровом двоје: подрум (обично за половину дужине куће) и поврх њега кућу на свој дужини. Кућа се обично дијели на двоје. Горња преграда зове се просто „кућа“. Патос јој је од земље. Ту је огњиште и ватра. Изнад тога дијела куће нема никаква тавана, него сам кров. Над огњиштем у врху крова има један или два четвртаста отвора за пролазак дима. Ту је баца. Свака баца има свој поклопац, да се може и затворити. Затвара се дугачком жијоком, која се зове бацењача. — На доњој страни куће, изнад подрума је соба. Она има два дрвена пода: доњи и горњи. Зидови су јој изнутра обично набачени малтером и окречени. У оних кућа, под којима нема подрума, доњи под у соби обично није од дрвета, него од земљаног набоја. На собним дуварима има бар један, каткад и 2—3 прозорчића, који су редовно врло малени, у размјеру од 20—30 центиметара. Ријетко су кад већи. На прозорским отворима су окна са стаклом. У соби је увијек покрај преграде земљана пећ с лончићима. Дим је изведен кратким димњакком (од лима или

од земље) кроз преграду до у кућу, а онда иде слободно на бачу као и дим са огњишта. У соби је један или више кревета, гдје спавају чељад, особито преко зиме и погдјекоји сандук са рубљем и другом одјећом. У подруму, који је обично под собом, ноћива марва, или се у једном дијелу држи кромпир и друге ствари, које не подносе топлоте. У кући је поред огњишта с једне или с обе стране „пердо“, мала преграда, не преко све куће него за трећину ширине. Осим тога у кући су наћве, брашно, суди за куваче, лонци, котлови, рђјеле и жлице од дрвета, вучије за воду и каца са купусом. — На кући су по једна, чешће по двоја врата. Једна обично излазе у двориште, а друга у тор. Кровови су на кућама доста високи, да би лакше спадао с њих снијег и кровови мање гњили. Шимла се прикива за жијоке ексерима. За турске управе мало је било ексера; тада су се кровови покривали дугим даскама преко којих би се при шљемену пружиле и увезале дугачке стожине, па се на њих натрпало доста камења, да притискује даске да их не би вјетар развалио. Куће са таквим крововима звале су се „потрпанице“.

Исто тако за турске управе није код кућа било ништа зидана, осим беговских кула. Једино зидана стаја за турске управе јест Качарева појата. Но и њу су Турци хтјели разорити сумњичећи Качаре да то они зиђу цркву или да праве тврђаву. — Прије, а још и сад у многој кући направи се у коме рогљу мјесто и за које грло стоке: за краву, коња итд. А готово редовно налазе се у кући теоци, пошто морају бити одијељени од крупне марве, и зими и због тога, да им у кући буде топлије.

Поред сваке куће има мањи или већи врт, који се овде назива башчи. У њему се обично гаји црвени и бијели лук, ротква и купус. То је једино поврће овдашњег свијета. Поред тога у башчи има и по неколико стабала шљива. Неке куће имају доста велике шљивике, са 50—100 па и више стабала.

Богатије куће са повише стоке оставе сваке године једну њиву неузор ну, па на њој преко љета ноћива стока у помичном тору, сасављену од више љеса. Тор се сваке седмице помиче и тако се преко цијелог љета угноји, „потори“ цијела њива. Поред таквог тора има мала дрвена колибица, која се за тором превлачи и у којој спава чобан. Покрај тора веже се по ноћи пас, те и он има малу колибицу, да се може заклонити од кише. Пас се свако јутро води кући, гдје предани, а у вече опет иде тору.

Неке породице, које имају своје сјенокосе у планини, на Расоји или у Међугорју, имају тамо колибе и торове. Ту истјерају стоку обично половином августа, пошто се заврши косидба, те се стока до снегов издржава пашом. Кад овладају снегов, онда се стоци даје сијено, које је ту укошено и садјевено близу колиби. Ту стока остане д. Ђурђева дне,

а о да пошто се зивде тада забрањују, силази кући. Колибе имају само јаче породице и код колибе живи преко зиме и стоку његује обичао један брачни пар из те породице.

V. Оснивање села, ранија насеља и њихови трагови.

1. О старим црквама и старинама.

Већ је споменуто, да се налазе у Крњеуши двије старе црквине. Овдје ћемо их мало опширније описати ријечима пок. попа Јове Грбића. „У Крњеуши налази се црква. Није толико велика. Код исте црквине налази се старо гробље. На гробовима велике плоче старинске. У олтару има зида од 1 метар и 60 центи. Прије неколике године вађена је у црквици камена плоча (од меког камена) од 1 метра, на њој слова писана старословенски. Бивши штрајмештар Томљеновић предао ју је у музеум у Сарајево. — Осим ове црквине има црквица у средини парохије у Крњеуши, од новосаграђене цркве 300 корачаји далеко. Црквица је била за отоманске владе велика громила, на равници, по којој је ситна шума порасла. Изгледало је као да нема никаква зида нити да је била зидина икаква. Народ ју је по предању звао црквицом. После окупације кад се вратише овдашњи православни парохијани из Аустрије, почеше се договарати да би правили цркву, али мјесто на средини парохије није било, те се усудисмо заискати земљиште за цркву од овдашњих бегова, који одговорише: ено ва: црквине старе на пољу крњеушком. То ми бисмо задовољни. Сазнавши за то тежак Стеван Карановић, који је то земљиште држао под читлуком, он на брзу руку направи на црквици кућу на подрум. Копајући исти Стеван подрум нађе зид од олтара округлао у исток од два метра висок, који се и данас налази у подруму истог. Народ приповиједа, да је то био манастир, изгледа велика зидина и око црквине било је још зиданих зграда. Год. 1869. поче Стеван Карановић правити амбар на подрум, далеко од куће што је на црквици 20 корачаји у сјевер, те копајући подрум нађе гробницу од мека камена једноставно сасјечену. Кад се рушила зидина, плоче су поразбијане. Горња плоча нађе се од 1:30 метра дугачка, а широка 50 центиметара. На плочи писана слова старословенска. Исту плочу примио је котар, мислим да је послата у музеум у Сарајево. Год. 1895. овдашњи парохијани православни почеше правити кречану близу црквине, оди. куће Стевана Карановића. Копајући рупу за кречану нађоше до 16 комада старог повца, које сам предао бившем кот. предстојнику Матасовићу. Мислим да га је исти предао у музеум у Сарајево. — Народ приповиједа, што има у Ластви стара кула Куленовића, далеко од исте црквине 2000 корачаји, да су Куленовићи исту кулу правили од црквеног камена ове црквине. То је прилика, јер су у кули

хоше од меког камена, а овдје се мекки камен не налази осим у рушевини црквине. Кула је празна, али је Куленовићи држе за успомену. Куду одашњи народ зове црна кула, што је у њој био црни суд за хришћане. Според куле има брдалице једно, зове се вјешала, гдје су хришћани на мукама умирали. Има старих људи и данас живих, који памте кад се је код куле по тридесет кнезова на заповјед састајало."

Кад је основана ова парохија, о томе нема података ни у народном памћењу, а поготову ни у штампаним дјелима. Свакако да је овдашњи православни народ увек од кад је имао и своје православне свештенике. По ономе што се зна о поријеклу најстаријих овдашњих породица, види се да је већ отприје двеста година било овдје православног народа. Свакако било га је и прије тога доба, и ако о томе не налазимо нигдје писаног спомена. Тој тврдњи иде у прилог чињеница што се ова парохија налази доста близу, тек 5—6 сати хода, од врло старог манастира „Хрмна“, који је све до „Калајског“ рата (1788.—91.) имао велика имања и знатан број калуђера па био важан црквени центар у овим крајевима. Могуће да су ти многи калуђери послуживали и удаљенија села у околици, као што су то баш и села ове парохије. Можда је то баш и узрок што из тога старијег доба нема никаква помена о свештеницима ове парохије. Да је у овим крајевима било православног живља и у много давајем времену него што је то задњих двеста година, за то нам говоре и темељи цркве, који се налазе и сасвим јасно још и данас распознају на гробљу у Крњеуши. Та је црква, сасвим по православном типу, окренута Истоку. Слична развалина налази се у Крњеуши још на једном мјесту, близу садашње цркве, и то код куће Миле Карановића пок. Стевана. У подруму под кућом овога Карановића види се комад округлог зида као што је зид код олтара.

Први свештеник ове парохије, за кога се зна, јесте поп *Пилип Карановић*. Он се родио, по казивању, у Лици, па је тамо и школу изучио. Чудновато је како се он могао родити у Лици, кад се зна да су Карановићи живели на Бобољускама. Можда се његов отац због нечега преселио привремено у Лику па за то вријеме се он тамо родио. Иза 1800 год., преселио се поп Пилип са Бобољусака у Ведро Поље код Петровца, и одакле га је презвао спахија у Селиште, најприје у Мало, а мало затим у Велико. Кад је он овамо дошао мора да није било овдје ни једног свештеника, јер се о томништа не спомиње, него се говори одмах о попу Пилипу као свештенику цијеле ове парохије. Он је служио ову парохију око 15—20 година. Негдје око 1821. год. кад су и иначе многи православни свештеници у турској царевини страдали, осумњиче Турци и попа Пилипа да спрема побуну те га отјерају у Пркосе, гдје је тада било седиште власти и објесе га о једној

крушци у Понорцу. Ту је висио цио дан, и обноћ дођу његови кућани те потајно скину његово тјело с вјешала те га однесу кући и сахране у гробље одмах близу куће.

Иза попа Пилипа био је поп његов син Тривун Карановаћ од 1821. до 1861. године. Затим је од 1861. до 1867. године био поп Тривунов брат Дамјан. Од 1867. до 1903. године био је поп Јово Грбић из Рачића, код Бихаћа. Од 1903.—1909. био је поп Јован Зорић, рођен у Лици, куда се његов отац био склонио за вријеме устанка; отац му је био родом из Пркоса. Од 1909.—10. био је поп Тома Милановић из Петровца. Од 1910. свештеник је Петар Рађеновић, из Осредака.

2. О старом становништву.

Нема се података, на основу којих би се могло говорити о првобитном оснивању села. Може се донекле говорити само о поријеклу данашњег становништва. Сама села су врло стара, а данашње становништво није овдје одавно. Најстарије породице тек ако су пред 200 година овамо населиле. Да су села старија од тих досељеника, види се по том што се по данашњим пашњацима и неким ливадама налазе трагови некадашњег обрађивања, а то су разори и јарци. Предање не зна ништа о томе, да су та земљишта орана, откад је садашње становништво. Доказ за старину села јесу и називи „селиште“. А овдје три мјеста носе тај назив и то у Крњеуши „Велико“ и „Мало Селиште“ и у Ластвама „Селиште“, гдје је кућа Милића Качара. Према духу овдашњег језика „селиште“ означава мјесто, гдје је некада било село, а сада га нема, као што и „колибиште“ означава мјесто колибе, „наслониште“ наслона и т. д. Отуда су у садашњим селиштима некада била села. Та су села послје опустила те добила назив селиште, док послје опет нијесу насељена, али им је прво име остало.

3. О досељеницима.

Према свему, што поједине породице знају о свом поријеклу да причају, изгледа да су ови крајеви отприлике прије 200 година били сасвим или дјелимично пусти, јер у то вријеме стављају свој долазак свамо најстарије породице. А о њиховом доласку биле су њихове куће готово једине. Ако погледамо у историју, видјемо, да тај рок пада баш у вријеме завршетка дугог аустријског и млетачког рата против Турака, завршеног карловачким миром (1699. г.). Отада је управ нешто више од 200 година. У то вријеме морали су ови крајеви са становништвом опушћети или се бар посве прориједити. Можда је тада због близине бојишта један дио становништва прегажен, а други се можда склонио и одселио даље у унутрашњост. Није искључено ни то, да је донде жи-

вело у овим крајевима и повише муслимана међу православним. Пошто се тада граница Аустрије, као хришћанске државе, примакла сасвим близу ријеци Уњи, можда су се ови муслимани осјетили несигурни међу хришћанима, па се одселили у град међу чисте муслимане. Тој тврдњи донекле иду у прилог трагови муслиманског гробља близу куће Милића Мрђе у Ластвама.

Како било да било чињеница је, да су се тада доселиле овамо најстарије од данашњих породица. У почетку их је било сигурно више, али пошто у она времена није било никакве сталности, то су се неке одселиле на друге стране. Главни узрок тој несталности била је промјенљива и обијесна ђуд бегова као власника земље. Они су у свако доба могли без икаква разлога отјерати кмета. А пошто је било доста празних кућишта, и сами су кмети пробирали и тражили боље кућиште па се тако и од добре воље пресељавали. Спахије, на чију су земљу долазили, нијесу им бранили него су се радовали да им ко дође на земљу да не буде пушта. Каткада су сами бегови премамљивали кметове једни од других.

У процесу насељивања сачињава изразиту границу *окућација Босне и Херцеговине* од стране Аустро-Угарске монархије. *Дошле су се насељавале поједине породице најосамо, а одмах иза окућације населио се из оближњих крајева Лике повећи број породица. Што је доселило прије окућације, то по народном схваћању сада међу сшаросједиоце, а досељеници послије окућације чине насељенике (новоселце).*

Карановићи станују у Великом Селишту (7 кућа), у Долу (1 кућа), у Чаршији (2 куће), у Крњеуши (6 кућа) и у Рисовцу (4 куће). Сви осим оних 6 кућа у Крњеуши из једне су фамилије и кад су прије 100 година доселили били су једна кућа. Старјешина им је био поп Филип Карановић, који је доселио почетком 19. века са Бобољусака најприје у Ведропоље (близу Петровца). Одатле се преселио на позив спахије најприје у Мало Селиште, а мало послије у Велико Селиште. И они у Крњеуши вјероватно су истог поријекла, само су овамо дошли одвојено од оних првих као засебна породица. Сви славе Св. Ђурђа.

Грбићи су потекли од пок. попа Грбића, који се родио у Рачићу код Бихаћа. Овамо је дошао као ђак, оженио се од Карановића и иза смрти пошљедњег свештеника од породице Карановића запопио се и служио ову парохију. Његова су два сина још у заједници као једна кућа. Славе Срђевдан.

Радишићи станују у Малом Селишту (5 кућа), у Тарбучком Долу (3 куће) и у Врањешком Долу (Врановина) 3 куће. Ови крњеушки Радишићи населили су се из Дабашнице (у Лици) пре 200 година и то најприје у Велико Селиште, гдје су сада Јањићи. И сада тамо једна локва носи име „Ради-

шића Локва“. Из Великог Селишта послје пријеђу у мало. — Врановски Радишићи доселили су се прије 80 година из Далмације. Најприје су неко вријеме били у Раковици, гдје су сада Манојловићи. На њиховом садашњем кућишту биле су неке Колунџије, који ту јако осиромаше на одселе преко планине и тамо убрзо врло озгодне. Кад су Колунџије одселиле, спахија премјести Радишиће на мјесто њихово, јер им је горе било пространије и погодније за стоку. Тада су Радишићи били врло zgodни. Имали су много стоке и чобан им је на коњу за стоком ишао.

Вучковићи су се такође доселили са најстаријим породицама. Они су из Далмације, од Ревеника и Отона. Најприје населе њих тројица браће на Бравско. Ту се забаве неких 20 година. Али им се на Бравску није свиђало због студени и дивљачности, те двојица од браће одселе у Крњеушу, а један остане и даље на Бравску. Од ове двојице потекли су сви овдашњи Вучковићи. Сад их има у Тарбучком Долу (8 кућа), на Запољку (5 кућа) и у Чаршији (2 куће). Сви Вучковићи славе Никољдан. — Уз устанак 1875-79. један од овдашњих Вучковића, Симо Вучковић (отац Којин) био је као бјегунац на квартиру на Попини. Ту дође један Вучковић из Ревеника са овцама на пашу, па чувши за Симу нађе га и распита, ко му је отац и ђед. Кад чу за име ђедово, устаде и пољуби се са Симом и каза му, да су им ђедови рођена браћа. Позове га кући па на повратку натовари му два товара вина и других кућних потреба. Кад је пред Божић пошао са стоком кући, даде му и једну овцу за божићну печеницу.

Бабић у Крњеуши ушао је прије десетак година једној удовици Вучковића у кућу као улез. Родом је из Мазина у Лици. Слави Св. Јована.

Зорићи потјечу из Далмације, одакле су се једни (3 куће у Тарбучком Долу и 2 у Чаршији) населили најприје на Бобољуске, а отуда прије 50 година овамо. Други су (1 кућа у Тарбучком Долу и 1 у Рисовцу) право из Далмације (из Плавна) дошли овамо. Они као да су доселили заједно са најстаријим породицама прије 200 година. Сви Зорићи славе Ђурђевдан.

Обрадовићи су дошли овамо 1879. иза Окупације од Грачаца (у Лици). Има их у Тарбучком Долу три куће. И у Рисовцу их има 4 куће а дошли су из Дабашнице (Лика) такођер 1879. Сви славе Св. Јована (7. јануара).

Ступари су се доселили на Скакавац кад и друге најстарије фамилије прије 200 година. Одатле преселе једни отприлике прије 100 година у Тарбучки Дб на кућиште неких Кукоља, који су се затрли од куге. Сад их има у Долу 6 кућа, на Запољку 2 куће и у Чаршији 2 куће. Други доселе прије 70—80 година са Скакавца у Ластве, у Мрђин Дб. Ових има сада 5 кућа и презивају се Јоветићи. — Трећи, који се

презивљу Мракићи потјечу од Мраке Ступара, који је прије 100—120 година дошао из Далмације у Ластве те био најприје најамник код Драгића (за градином). Послије добије кућиште, оде у Далмацију и ожени се, те изроди пород и јако озгодни. Данас их има двије куће. — Сви Ступари славе Лазареву Суботу (Св. Лазара).

Дринићи станују у Тарбучком Дољу и има их 3 куће. Они морају потјецати од Дринића из Врточа, гдје их има више. Не зна се кад су ни како овамо дошли. Свакако мора њихов долазак падати барем пред 80—100 година, док се данас о томе не зна ништа. Славе Св. Николу (6. децембра).

Латковић се родио у Вођеници, те је као сирота пришао тетку Пеји Зорићу у Крњеушу још прије устанка од 1875. Послије је био у Зеленовцу код бега момак, а кад су се тамо населили 1879. католици добије од тазбине садашње кућиште па се на њему стално настани. Слави Арханђелов-дан.

Крчмари не знају ништа о свом поријеклу; према томе морали би спадати међу најстарије породице. Живе на Запољку. Има их сада 9 кућа. Славе Св. Јована.

Војиновића има 2 куће на Запољку, а потјечу из Мазина (у Лици). Једна је породица доселила прије 40—50 година ради војничке дужности мушких чланова, а друга доселила 1879. Славе Ђурђевдан.

Кнежевићи су старином са Цвјетнића. Док су тамо били, имали су на Хрњадима по 1000 оваца. Једнога времена кроз седам година није зими било никако снијега, те они већ и престану косити сијено, пошто су овце цијелу годину могле живјети од паше. Али седме зиме, кад се већ примакло прољеће, удари снијег и мећава, те они све овце погубе. Иза тога населе се Кнежевићи на Скакавац прије 100—200 година. Ту су били 30—40 год., а онда доселе најприје на Рџовачко Брдо. И ту буду неко вријеме па преселе отприлике прије 50—60 година, на Запољак, гдје су и сада. Има их 5 кућа. Славе Св. Јована.

Баста је доселио од Удбине (Лика) 1879. Једна кућа, слави Св. Василија.

Атлагићи живе у двије групе: једна на Запољку (на Главници) 2 куће, и друга у Крњеуши (5 кућа). Они не знају ништа о својој даљој прошлости. Атлагића има још у близини у Врточу (5—6 кућа), те могуће да су и ови и они истог поријекла. Славе Ђурђевдан.

Лончари потјечу од Удбине (Лика), а доселили су 1879. Има их свега 3 куће, у Крњеуши 2 и на Салатима 1. Славе Ђурђевдан.

Сантрачи се сада налазе на три одијељена мјеста, у Крњеуши (3 куће), на Брду (Подбигузу) 7 кућа и под Гредом (7 кућа). Осим тога двије њихове куће носе презиме „Илићи“, пошто су као привоци живјели међу Илићима па им је то

презиме и остало. О њима се зна, да су прије 50—60 година били сви у једној кући, која је бројила 60 чељади. Кућа им је била у Крњеуши, гдје су сада Мандићи. У близини њиховој били су Миљуши, који оданде некуда одселе. Онда се одијели од Сантрача Спасе Сантрач и насели на ово празно кућиште, гдје су и данас његови синови. Мало послје остали Сантрачи одселе у крупски котар и то једни на Војевац, а једни на Врањску. Ни ту нијесу дуго били (4—5 г.) те се опет поврате овамо и то они с Војевца смјесте се под Рисовом Гредом, одакле су тада одселили неки Ђојановићи, а они с Врањске на Брду.

Ђукића има у Крњеуши (1 кућа) и у Рисовцу (4 куће). Крњеушки су родом из Вођенице, а рисовачки су доселили прије 100 година из Средње Горе (код Удбине). Крњеушки славе Арханђеловдан, а рисовачки Св. Марка.

Мандићи станују у Крњеуши (2 куће) и у Рисовцу (3 куће). Потекли су из Грахова (ливањски котар), одакле су доселили отприлике пред 70 година. Најприје су се смјестили у Рисовцу (гдје су данас Калембери), а око 1858., кад су се Сантрачи кренули из Крњеуше, преселе се Мандићи на њихово кућиште. Рисовачки Мандићи одселе се из Грахова најприје у Лијевче, али се отуда брзо поврате у Унац. Ни ту не остану дуго него дођу у Рисовац (гдје су Калембери). То је све било у 3—4 године. Послје одселе њих два брата у Доњи Рисовац, те се један насели на кућиште Ђукића, а други на Бокића, односно Кресојино. Од ових Кресоја су двојица погинули у Рисовцу, а трећи је био сургунисан уз Дољанску буну. Онда на њихово празно кућиште засједну Мандићи. Послје се онај сургунисани Кресоје повратио опет у Рисовац, био неколико, па одселио некуда. На Бокиће опомиње и сад једна њива, која се зове „Бокића“. Мандићи славе Св. Николу.

Марјановић у Крњеуши дошао је из Марјановића Дола као приводак у кућу Сантрачеву, те се послје овдје и закућио. Марјановић у Рисовцу поријеклом је из Смољане, одакле је дошао прије 70 година. Слави Св. Јована.

Момчиловићи (2 куће) доселили су се од Удбине (Лика) 1879. Славе Св. Ђурђа.

Новаковићи су пореклом од Зрмање (Лика). Отуда су они доселили прије 200 година. И сада у Зрмањи и па Попини има доста Новаковића, само што ти славе Арханђеловдан, а ови Никољдан. Мора да су ови из неког разлога промијенили славу. Само предање не зна о том ништа. У близини има још Новаковића у Колунићу (око 30 кућа) и у Притоци (10 кућа). Ови су се одселили из Колунића. Овдашњи Новаковићи раздвојили су се у неколике групе: у Крњеуши (6 кућа), на Брду 2 куће, у Малом Рисовцу (у Дрази, 5 кућа) и у Доњем Рисовцу (3 куће). Осим тога имају у Малом Рисовцу двије куће Новаковића са презименом Сукњевићи. Они нијесу прави Нова-

ковићи, него Предојевићи. Поријеклом су из Рујишке, одакле је њихов предак побјегао јер је убио Турчина те дошао у Новаковиће и најмио се код њих. Од Новаковића је примио он и његово потомство и презиме и славу. Сви овдашњи Новаковићи пред 60 година били су заједно у једној кући и становали у Крњеуши (гдје је сада Пера Новаковић). Око Дољанске буне (1858.) издијеле се и Новаковићи и разиђу отприлике на своја садашња кућишта.

Пилиповићи су као и Кнежевићи родом са Цвјетнића те су прошли истим путем, којим и Костићи. Најприје су дошли на Скакавац, а одатле послје неког времена у Рисовац (гђе су сада Сукњевићи). Ту приведу себи и Кнежевиће, којима су били ујаци. Одатле оду Кнежевићи на Брдо, гдје су се забавили 7 година, па онда оду на Запољак. Пилиповићи преселе из Рисовца у Крњеушу на садашње кућиште. Сад су двије куће. Славе св. Алимпија.

Половине су доселиле прије 60 година из Добросела у Лици. Узрок сеоби је бјежање од војничке службе. Сада су двије куће у Крњеуши и једна у близини у Рисовцу. Славе Св. Јована.

Дробци су се доселили 1879. од Грачаца. Смјестили су се у Грабовцу. Сада их има 2 куће. Славе Ђурђевдан.

Ђеранићи су такође дошли 1869. од Грачаца. У Грабовцу су њихове 2 куће, а у Шеговцу 2. И они славе Ђурђевдан.

Милановићи су се смјестили на Салатима. Доселили су се 1879. из Лапца. Има их 2 куће. Славе Арханђеловдан.

Колунџија је доселио 1879. из Добросела и сјео на Салати. Једна кућа, слави св. Николу.

Бркљачи станују у Рисовцу на два мјеста: у Малом Рисовцу (3 куће) и у Лужинама (5 кућа). Они су старином с Попине (Лика), одакле су 1815. утекла њих неколика брата из војништва, те се населе најприје на Скакавцу. Послје преселе у Мали Рисовац (гдје су и сад 3 куће њихове). Одатле одселе нешто прије 1875. г. у Лужине. Славе Св. Јована.

Дрљаче су поријеклом са Војевца, одакле су преселили у Сувају (крупску), и из Суваје 1856. у Рисовац. Сада су 3 њихове куће на Буковој Коси, а 2 у Гускарици. Славе Св. Трифуна.

Илићи станују на Буковој Коси. Има их 4 куће, не бројећи оне 2 куће Сантрача, што су приведене у Илиће и примиле њихово презиме. Они су поријеклом из Суваје у Лици. Прије 80-90 година утекну један Илић од војништва и настани се више Петровца. Ту умре, а жена му се уда у Крњеушу за једнога Сантрача и приведе са собом и синове. Кад ови подрастоше, добише кућиште на Буковој Коси. Има у Рисовцу још једна кућа Илића. која је доселила 1879. из Мазина. Сви славе Св. Јована.

Петровићи доселили су 1879. из Дољани (Лица). Сада су их двије куће. Славе Ђурђевдан.

Лабус доселио око 1880 с Попине (Лица). Најприје био више година у најму у Ластвама. Послије купи од једнога Карановића кућиште у Рисовцу и тамо се ожени.

Рађеновићи су доселили у Рисовац с Очијева, гдје их и сада има неколике куће. Но даљном старином они су из Срба (у Лици). Доселили су у Рисовац прије којих 80 година. Има их 4 куће. Славе Ђурђевдан.

Ђулибрци су по свој прилици из Гориње или другог ког села с ону стару планине. Могли су овамо доселити прије којих 100 година. Има их у Рисовцу, у Гускарици 6 кућа и у Ластвама 3 куће. Славе Св. Јована.

Шијани су потекли старином из Прљева (Зрмања) у Лици. Одатле утече један прије 100 година због војништва, те је овамо дуже времена био по најму. Затим се окући у Брестовцу и врло озгодни. Ту им једне године бег узме и закоље вола као хак од сијена. Они се онда наљуће и напусте кућиште и одсеље у Колунић. Али тамо сасвим осиромаше, те се опет иза 9 година поврате у овај крај. Опет су служили у најму, док се не смјестише на садашње мјесто. Има их 5 кућа. Славе Арханђеловдан.

Мирковић је доселио овамо из Колунића прије којих 40 година. Једна кућа; слави Никољдан.

Кантари су старином из Плавна у Далмацији. Њихов отац утекао је прије којих 50-60 година од војништва и населио се на Бравско. Уз устанак 1875. године повратио се натраг као бјегунац испред турског насиља и умро у истој кући, гдје се и родио. Жена му се уда за Божу Новаковића у Крњеуши. Свега 2 куће, славе Св. Луку.

Драгосавац је доселио из Брувна 1879. Слави Св. Јована. Мајсторовић је доселио из Дољана 1879. Слави Св. Јована.

Познићи су доселили из Брувна 1879. Има их сада 3 куће. Славе Св. Јована.

Агбабе доселили 1879. из Грачаца. Двије куће; славе Св. Стевана Дечанског.

Остојићи доселили из Грачаца 1879. Једна кућа у Рисовцу, 1 у Врановини. Славе Св. Николу.

Ђургуз Ђуро станује у Рисовцу као цестар. Родом из Вођевице. Слави Св. Николу.

Калембери доселили 1879. из Корјенице. Двије куће; славе Св. Стевана Дечанског.

Чича доселио из Брувна 1879. Слави Св. Николу.

Бјелићи доселили 1879. из Корјенице. Свега их три куће. Славе Св. Јована.

Личине станују у Церовачама. Има их 4 куће. Доселили су 1879. из Дабашице. Славе Св. Луку.

Завиша доселио прије 100—120 г. из Мазина. Испрва живио заједно са Драгићима, с којима је у сродству. Послије се настанио на Лијепој Луци. Слави Св. Василија Великог.

Ђекићи доселили су из Грачаца 1879. Има их у Ластвама 3 куће и у Крњеуши једна. Славе Св. Стевана.

Мијаковић доселио 1879. на Шеховац из Грачаца. Слави Ђурђевдан.

Качари су се звали прије Ђулибрци па се по једном свом старом, који је био мајстор од каца прозвали Качари. Населили су доста подавно и то, као и остали Ђулибрци, по свој прилици из Рујишке.

Даљевићи су далеком старином из Далмације, одакле су населили у Бјелај, а прије којих 60 година доселили овамо у Ластве. Послије је једна кућа иселила на Врановину у Капетанов До. Ни сад нема него двије куће, једна у Ластвама, друга у Врановини. Славе Марковдан.

Манојловићи су доселили 1879. из Брувна. Има их 4 куће, у Ластвама једна, а у Врановини (Раковица) три. Славе Св. Николу.

Драгићи становали су прије 60—70 година сви за Градином, а једна кућа била у Крњеуши као чардаклија уз б.га. Земљиште око Куле било белачкосте те су га обављивали бегови, који су стајали у Кули. Кула је имала 4 боја, два у злату, а два одозго дрвена. У њој су стајали бегови као власници земље у цијелој околици а уједно и као управна и судбена власт за своје кмете. Ту су долазили кнезови на налог и прича казује, да је по седамнаест штапова кнезовских прислоњено у авлији покрај куле. То би хтјело рећи као да је 70 села са својим кнезовима било подложно бегу, који је у Кули сједио. Биће свакако претјерано. Али можда је у старије доба ит сличност ових бегова нашироко захватало, па се послије удајом и дивљем миризл све више свјивало. Кад је у шестом деценију 19. века укинуто б.г.лучење и заведена трска на напустили су ови бегови кулу и земљиште око ње дали за чифлуке Драгићима, који из Забраја преселише овамо. Одкле су Драгићи старином, не знају ништа да кажу. Једино говоре, да су се прије звали Кеџмани, па временом предјели име. То је вероватно, пошто им је исто крсно име св. Вартоломеј. Сада их има свега 14 кућа и то код Куле 7, за Градином 5 и на Врановини 2. Близу куле била су вјшала, те се ово мјесто и сад тако зове.

Мрђе доселили су прије 80—90 година побјегавши од војништва. Родом су из Дубокоља (Лапац). Нијесу одмах на садашње мјесто стали, него су промијенили прије тога још два мјеста. Прије њих овдје се бали Деснице. Има их данас свега 3 куће. Славе Никољдан.

Софиљ у Ластвама поријеклом је од Грачаца. Доселио прије 60—70 година бјежећи од војничке службе. Слави Св. Николу.

Врањеш потекао од Врањеша из Врањешког Дола. Премако се оваме због присилног беглучења. Неколико пута мијењао кућишта. Слави Ђурђевдан.

Шкрбићи знају да нијесу одавно на овоме кућишту јер казују, да су прије ту били Марј новићи. Али одакле управо потјечу, не знају. Суте, судећи по истом крсном имену, да су потекли од Грбића, којих има доста у Суваји (п. тровачкој). Према томе би могли и они бити из Сувај. Славе Ђурђевдан.

Вулини су по причању доселили оваме прије 100—120 година из Рашиновца. Одавде су неки у току вјемна одселили преко планине, а неки из Рашиновца у Змијање.

Ковачевићи старом су из Мазина, испод Кремена, гдје их и данас има врло мнго. Прије отприлике 150 година јелан Ковачевић, који је имао псторицу браће убије чоџека у Мазину па побјегне у Босву и унајми се на Бравску. Кад му други брат дорасте до војништва побјегне и он овоме брату на Бравско. Ту се закуће и пожене. Жени једнога од њих било је име Јока, се се по тој сви њихови потомци прозову Јокићи. Једни су остали на Бравску до данас те се називају правим именом Ковачевићи, али има их под разним предјвеним именима. Но други недуго иза доласка на Бравско крсну се и доселе на Врановину (гдје су данас Јокићи). Сви су се они тада називали Јокићи. Садашњи Јокићи на Врановини приведен су правим Јокићима (Ковачевићима) на Врановину из Мирјановића Дола. Звали су се Грбићи и славе Срђевдан. Они поприме презиме ових, међу којег су приведени. По тој је неког врсма одселе сви Јокићи (Ковачевићи) из Врановине. Само остану на мјесту они приведени Грбићи, но под именом Јокића. Једни од Јокића Ковачевића населе у Раковицу, гдје су и сада Ковачевићи, а други у Вођеицу, гдје су и сада као Јокићи. У вријеме устанка 1875—78. Ковачевићи као бјегунци смјесте се код својих рођака Ковачевића у Мазину. Али они су им дошли под прочијенењем именом као Јокићи. Но ту на мјесту своје старине и под утицајем тамошњих рођака одбаце презиме „Јокићи“ и поприме опет старо „Ковачевићи“. Ковачевића има у Раковици 7 кућа. Славе Н. кољдан.

Софиљи (Совиљи) доселили су 1879 из Кијана код Грачаца и настанили се у Раковици. Има их сада 8 кућа. Славе Св. Николу.

Сурле доселили су такође 1879. из Глогова код Грачаца те се и они настанили у Раковици. Има их 6 кућа. Славе Св. Николу.

Херцег доселио 1879. из Дабашнице. Слави Лазареву Суботу. На месту гдје су Софиљи, Сурле и Херцег, биле су муслиманске беговске куће.

Врањеша су доселили у Раковицу одозго из Врањешког Дола и то као беговски момци (чардаклије). Сада их има у

Раковици 3 куће, а у Врањешком Долу 5 кућа. Даљње се поријекло њихово не зна. Бље да и оли спадају међу најстарије овдашње породице.

Јевђи су исто тако одавна на садашњим кућиштима. Старица им се не зна. Прије 50-60 година било их је свега двије куће, а данас их има дванаест. Од њих су још потекле од приволака по једна кућа у Рџовцу и Бресловцу. Славе Ђурђев дан.

Крџези не знају о својој старевини. Они су одавна на Врановини. Има их 12 кућа. Славе Ђурђев дан.

Јокићи види Ковачевићи.

Плџаш доселио 1879. из Брувна Слави Св. Јована.

Рајаковићи доселили 1879. из Брувна. Три куће, славе Никољ дан

Мандић доселио из Дабашнице 1879. Слави Никољ дан.

Адамовићи потечу старином из Далмације. Доселили су прије 200 година. У слоби држали су се вјероватно неко вријеме у Унцу, где и сада има једна кућа Адамовића. Доселили су овамо као двије породице, које нијесу биле у блиском сродству. Једна од њих као и њи потомци да се имају предјенак Лавоњићи. С Врановине је одселила једна породица на Војевац, те их сада има и тамо неколике куће. Данас их има на Горњој Врановини 15 кућа. Славе Св. Јована.

Бркићи доселили су 1879. из Брувна. Њихова је старина у Зрмањи, одакле су неколике породице преселиле у Брувно, а онда овамо. Двије куће, славе Никољ дан.

Јеличићи нас лили најприје от Лапца у Вођеницу. То је могло бити прије 100-150 година. Пред 60 година били су у Вођеници још сви у једној кући са врло много чељади. Тада се издијеле, те једни остану на месту, други одседе у Врточе, а трћи изиђу на Врановину на кућиште које је остало прано иза неких Бркића, кад су они одселили на Бушевић. На Врановини су их 3 куће. Славе Никољ дан.

Ренац доселио из Куле код Госпића 1879. Слави Никољ дан.

Пјевача доселили 1879. из Чатлука код Госпића. Двије куће; славе Никољ дан.

Тих 76 породица настава данас у границама ове парохије. Некима од њих не може се одредити старост ни поријекло. Или су врло старе или нијесу имале смисла за чување породичног предања. За приличан број породица предање кажује, да су се доселиле прије отприлике 200 година и то из Далмације или из Лике. Још већи је број породица, које су доселиле у времену од досељења ових последњих (пред 200 г.) па до окупације (1700—1878). Ово су били већином војнички бјегунци из оближњих мјеста аустријских (Лике и Далмације). Осим тога доселиле су у то вријеме и неке породице из околних села, које су протјерали бегови или су саме оставиле стара кућишта и пошле овамо на упражњена. Најмлађе ста-

новништво избило је овамо заједно с окупацијом, 1879. године. Ти су дошли одједанпут и то из оолижњих мјеста у Лици. Заузели су мјеста, гдје су прије били муслима и (бегови), као Лончари у Крњеуши, гдје су прије биле три муслиманске куће; Софиљи, Сурле и Херцег у Раковици, гдје је прије било 5 муслиманских кућа. И у Зелиновцу су биле двије муслиманске куће. На њихово су мјесто населили католици. Други су добили кућиште тако да су купили дијел ве кућишта од староседиоца, пошто су ови имали врло пространа кућишта. Насљеници од 1879. г. дошли су овамо као доста богати људи, пошто су у Лици продали скупо своју земљу, а овамо су купили сасвим јефтино, само што су тамо били власници земље, а овамо су постали кметови. Осим тога сваки је од њих дотјерао понешто и стоке. Напротив старосједиоци су били тада врло сиромашни, јер су кроз три године бављења у Лици као бјегунци изгубили и потрошили све, што су имали, нарочито стоку. Само неколике старинске породице повратиле су се из Лике овамо као мало живљ, са нешто имања т. ј. стоке. Кућа нијесу затекли ни они као ни новоселци, него су морали тада сви да направе најприје какву-такву кућу на онда тек у друге послове залазе. Те су прве куће биле понајвише од плота. Мало послје замијениле су их куће од јаког дрвног материјала (брвна), а у најновије вријеме има и по гдјеко а кућа од камена. (Види преглед о пореклу становништва на страни 181.).

VI. Народне особине.

Обичаји.

Било би важно да се код разних породица проуче карактеристичне црте и особине, како душевне тако и тјелесне. Тај би рад изскивао дужег интензивнијег проматрања и расуђивања, него што му ја могу посветити. Овдје ће се само летимично споменути о обичајима, храми и ношњи.

Обичаји су највишим дијелом везани за главне и одлучне часове у животу као што су рођење, женидба и смрт а тако и за важније и родичне светковине као Божић и Крсно име.

Код порођаја, особито тзјег, држи се народ многих враџбина и празноверних средстава. Дјете се крсти по лије 1-2. каткад и 5-6 седмица. Крсти се већином у цркви. Код куће је тај дан редовно бола или слабија гозба, гдје буду кум, кума и друга родбина. Кум ларва кумче повцем, а мати кума комадом рубе ине (кошуљом, гаћама, обућом и сл.). На дан крштења или послје дође сва женска своја дјетету на „бабинс“. Донесу као дар вогачу, питу, колач, ћа, сир, боцу ракије и дјетету кошуљицу, капу или друго што.

Женидба се врши или са знањем девојачких родитеља или без знања њихова. Ако је са знањем, онда се најприје

иде на прошњу и понесе јела и пића. Тада се уговори дан, кад ће се дјвојка „одвести“, кад ће бити свадба. Код сватови дођу по дјевојку родитељи деветчаки дајду им гозбу и лијепо их опреме. Код цркве, којој припада момак, сврши се вјенчање и онда се иде кући момковој. Ту се опет чини гозба и то ручак обично даје стари сват. Ако му је блзу кућа, он да ручак у својој кући, а ако је подалје, донесе спремљено јело кући младожењиној. Ужину и дјелу част даје кућа младожењина. Али обично сваки је сват донео по нешто бравче, крух, питу, боцу ракије и још штогод. За вријеме гозбе донесе се и „пракаже“ сватск) јесиво и пиће („букија“), што су га они донијели га „пар“. Затим бива „посељачина и чешљање“, гдје ђ вер и млада узивају и чешљају сватове уз разне шале, а сватови млади даривају. Затим млада даје дарове сватовима (рубље, гаће, кошуље, пешкире, обућу, рупце и т. д.), а сватови млади „ударј.“ (повад). Увече „своди“ кум младенце у просторију, гдје је њихова брачна посегља. Друго и и пријави младожењина скупе се тада око брачне собе („дођу у вукови“) те лупају и галтме обично уз врло веселне и безобразне прамебе. Отац младожењина да би отуђио младенце и опростио их од дсађивања „духова“, даде им да једу и пију и тако се вукови смире, а потом и ризају. Свдба траје по два три дана. Сиromaшији не купе сватова и не свадбују него само доведу дјевојку и почсте се какогод па се разђу. Ако се дјевојка довела без знања њених родитеља, онда се послје вјенчања иде њима на „мир“. Понесе се јела и пића и поцаја за дарове. Том приликом је отац дјевојачки д сада обично узео-вао пријатеља т. ј. узимло „уцјену“ за дјевојку (по 50—100 фонтга). Уцјена се узимала и на редовној прошњи. Но сада ј већрој ткост д се узимље уцјена. Иза неколико времена послје вјенчања дође девојачка родбина за дјевојком у „похоче“ и донесе разних дарова. А још рје вјенчања (а послје прошње) долази момкова женска родбина а дјевојди заручница у „облазу“. И тада се носи јело и пиће и разни дарови.

Кад ко умре, укуљани или комшије окупају га, обуку и положе на плавацу (даску). Нађу се мајстри да праве укол и сандук. Праве га код куће покојника и то увијек бесплатно. Кад се већ приближи час опијела и упоа, долази облажни свијет и доноси спремљено јело за подуше, т. ј. за објед послје упоа. Обично се доноси: крух, пита или уљевача, колачићи, сир, зими кисели купус са сланином и боца ракије. Уз пост донесе се скувана граха, кромџира, пиринча и др. Она кућа, у којој је мртвац, па мрсу обично закоље бравче, те буде и меса. На подушју најприје се пије ракија „за покој душе“ па се онда једе али се не престаје још пити, него ракија редом хода по дружини. Понеки се гдјеад на подушју сасвим опију, а каткад дође при крају и до песме.

О кржном имену пали се свијећа још уочи славе, кад дођу званице и посједју око столице. На дан славе у новије вријеме носи се по захтјеву свештеника кољиво у цркву. Иначе свети се крст водица у кући на сам дан и ни послије, кад свештеник стигне. И о кржном имену доносе званице „буклије“ т. ј. јело и пиће као и о свадби, само мању количину. И славска гозба траје код јачих кућа по 2–3 дана. Сиромашније куће не славе, него само кад дође свештеник, свети им водицу.

Божички су с бичаја опће српски. На Бадњу-Вече поштање бадњака, посипање сламе, кводање и пјучање. На Божић рано пријече се печеница, кува се чесница и поче се у луку. У чесницу се мету неко ика комада новаца. Омрсује се по изласку из цркве и то или печеницом или славицом. На ручку се прије почетка сва чеља љуб, „мирбоже“ уз поздрав „мир Божи — Христос се роди“. Мирбожа се и са комшијама и са сваким познаником, с којим се ко сретне између Божића и Богојављења. На Божић се још укуха и испече и шуљи кодач, који се на Мли Божић метне на стомак на гумну а младешке онда побоже врше.

Уочи Ивањдана (24. јуна) бере се цвијеће и залије се за стругу или где на другом мјесту по један за свако чељоде. Чај цвијет до сутра уведе, тај не умријети. Уочи Петровдана пале се код горова „миле“.

Одијело.

У одијелу распознају се два типа: *стариински (босански)* и *нови (лички)*. Сада је већ готово сасвим превладао лички крој особито код женскиња и код млађег мушкиња.

Мушко одијело стариинског кроја састоји се из гаћа и кошуље са широким рукавима. Око слабина ткани вунени појас и кожни потпашај („п. шиљача“). Поврх кошуље и потпашаја обуће се чохан: „зечерма“ (јечерма) везена тајтаном. На глави капа личког кроја. На ногама чарапе са узицама и опанци опуљаци или „капичари“ (са кожним к. пицама). Зими дођу још поврх тога одијела чох не чакшире или брезвезица од домаћег сунца, а на горњи дио тијела сукнена хаљина. Женско одијело старог кроја састоји се из дугачке кошуље са широким рукавима. Пједра и врхови рукава везени су црном вуницом. На крило припаше се ткани и везена прегача, а на горњи дио тијела сукнени и везени зубун. На главу бошча од бијелог платна и то удате жене, а дјевојке рубца у боји. Зубун је већ сасвим ишчезао. Зими дође на доњи дио тијела вунена „царза“, а на горњи дио сукнена хаљина. На ноге дугачке чарапе („хлаче“) и опанци.

Мушко одијело личког кроја састоји се из гаћа и кошуља са уским рукавима. Потпашај је друкчијег кроја и зове се „немер“. Мјесто зечерме дође прслук од плаве грубље

чохе са металним или коштанним пуцима. На главу личка капа. На ноге бијеле чарапе и црне везене и петљичане натикаче, зими црне чарапе и натикаче. Зими дођу на доњи дио тијела сукнени бренивреди са шарама и опшвом од чохе. — Женско одијело личког кроја: дугачка кошуља са уским рукавима. Око прсију прслук од чохе или другог материјала, на доњи дио „кикља“ (сукња) од фабричке материје или вунена црза, а поврх ње „заслон“ (кџџа). На главу рубац, на ноге чарапе (зими и натикаче везене) и опанке. Зими дође још и женски алинац од сукна или чохе. — Личка је пошња готово већ истиснула босанску. Рубље је доскора спремно од домаћег конопљеног платна, али у новије вријеме троши се све више фабричко платно.

Храна.

За храну употребљава се брашно од јечма, пшенице, ражи, пира и кукуруза. Од кукуруза спрема се пура т. ј. кувано на ватри тијесто, које се зачини скорупом; али кува се од кукурузног брашна и крух под именом „куруза“ или „курузница“. Од осталих наведених жита кува се само крух и то највише од јечма. Много се у овоме крају гаји и троши и кромпир, особито иза повратка из Лике. Од присмока троши се преко лета највише млијеко (латко и кисело) и скоруп као зачина за пуру. За зиму се убије у посјек један или више угојених крмака, а закоље се и покоје бравче у пастрму. Суви посјек кува се искључиво са киселим купусом, који се приприми као главна зимска храна за цијелу зиму. Од поврћа троши се једино бијели и црвени лук и ротква. Главна посна храна јесте грах, кога се доста потроши преко године у постовима. Грах се кува и са кукурузом и пшеницом и то је „варица“. Уз пост се троши помало и уља а и бакалара. Пријесног се меса троши врло мало. Једино о каквим гозбама, о покладама и омрсцима закоље се штогод и поједе као пријесно месо. То се месо кува једноставно у води без ичега. На чорбу се метне само кромпира. О гозбама спрема се јш и цицвара (од кукурузовна брашна и скорупа), колачићи или уштипци (од пшеничног тијеста замијешена с јајем) печени на маслу или масти, омоч (пшенична јувка) замашћена, бунгур (прекруплена пшеница скувана и замашћена), кајгана, пита и др. Пријесно месо се или пече на ражњу или се вари у лонцима и котловима. Посуђе је за кухање од земље (лонци, рукатке, бакре) или од бакра (котлови, цезме, ибрици, тепсије). Посуђе за јело је дрвено (здјеле, пл дњи, жлице). Код јела се, особито на гозбама, не штеди. Од пића се троши ракија и кава.

Рад и привреда.

Становништво се занима, као двјема главним гранама привреде, тежаклуком и сточарством. Земљорадња сама не

може да исхрани овдашњи свијет, него мора продавати дио стоке па куповати жито. Сама привреда је на врло ниском степену. О напредном раду не може бити ни говора. За орање употребљава се дрвени плуг и дрљача. Оре се на разоре са јарцима. Дубина орања 6—10 центиметара. Сије се из руке. Косиба се врши ручним косама. Коси се трава и жито осим пшенице, која се жање српом и веже у снопове. Врше се коњима, преврљава лопатом. У новије вријеме употребљују се неколика фабричка тријера за чишћење жита. Њих с ијет употребљава једино за чишћење сјемена, иначе за млиг „реди“ се обичним ршетом од коже или од жице. На низама раде мушки, али доста жене па и дјца, особито у новије вријеме, откид су многи мушки почели одлазити на рад у Америку и у Немачку.

Осим земљорадње баве се неки, особито у Рисовцу, и шумским радом као прављењем здјела, цијепањем шимле, тесањем весала и четвртастих брвана за фабричку прераду. Има доста мајстора који раде с дрветом и то обичне тежачке послове као прављење и покривње кућа, тежачког кућног намештаја и разних алата. Има неколико и зидара.

Женске осим што помажу у пољским пословима раде и своје женске послове и то већим дијелом зими. Оне сију конопље, чунају је, киселе, набијају, огребу, пр ду, варе, снују и ткају. Преду и вуну те плету чарапе, рукавице и маје (вунене флаанеле) и ткају сукино, биљце и коперте. Осим тога шију, крпе и перу рубље. Spreмају јела, одржавају чистоћу у кући, хране крмке, купе бијели мрс и т. д. Оне женске, које спремају јело и куће мрс, зову се „планинке“.

Од стоке држе се говеда, коњи, овце, козе и крнци; од живади кокоши и туке, сасвим ријетко гуске. Ко нема своје стоке, тај нађе код кога богатијега неколико глава крупне или ситне стоке, па их држи „на пола“ т. ј. сав приплод дијеле на пола. По данашњем схватању и мјерилу богат се рачуна онај, ко има 50—100 оваца, 30—50 коза, 10—20 говеда, 2—5 коња, 10—20 крмака и ко има са своје земље круха за цијелу годину или барем за 10 мјесци.

Већина становника нема своје земље него живе као кметови на спахијској земљи. Они дају спахији трећину од свију усјева, а од сијена половину. Спахије су из оближњих вароши: Петровца, Бјелаја, Кулен-Вакуфа и Крупс. У новије вријеме доста је тежака, који су откупили земљу и то онај више узајмљеним новцем, а не својим. Код откупљених тежака осјећа се боља воља за рад, крчење и урђивање земље. Али код гдјекога опет превлада лакомисленост, неувиђавност и нагон за задуживањем, те убрзо остане дјеломично или сасвим без земље.

На рад и привреду уопће штетно дјелују конзервативност и непросвијећеност народна, неријешено и неуређено аграрно

питање, одлазак најснаžnijih мушкараца на стpну у Америку или Немачку ради зараде, а такође и склоност народа да сваткује многе незаповједне празнике, вјерујући да има сватаца, који могу „шкодити“. У овом задњем смјеру утицајем свештеника опажа се у новије време бар код неких мушких приличан напредак и хвата корјена схватање, да поштен и користан рад не може и сазизата срџбе сватаца.

Вјерско и морално сћање.

Народ је врло одан вјери, премда је сасвим слабо познаје. Он је ипак одан оној њему непознатој суштини вјере. Оданост се та још више односи на спољну страну вјере: на обреде, церемоније и знакове у толико више, што је та спољашња страна народу више позната и што се управо све не ово вјерско знање и састоји само у позивању тих спољних форми. И саме основне вјерске истине непознате су народу. Од молитава знају већином „Оче аш“ и „Бојородице Дјво“, а мало ко још и вјерцање. Али то се не може обратити у вјерско знање, јер ни тих молитава овајчине не знају правилно и го искренуто и изовачено. А ако их и знају не разумију им смисла ради црквено-славенског језика. И тако кад их у молитви и говоре, то чине само механички. Но уколико и род слабо познаје црквене молитве, утљко он има и својих оригиналних молитава, које истина нијесу потпуно утврђене али су у главном сличне. У тим се молитавама сазивље Гос од Бог и разни свети, да буду у помоћи и да се смиљују. Обичан је почетак тих молитава „Јарко сунце та исток, Господ Бог на помоћ...“ и онда се редају разне потребе и призивљу свет тељи.

Похађање цркве врло је слабо. Једино уз постове, кад се приступа св. причешћу, црква је добро посјећена. Иначе буде кад кад нећља па не буде у цркви више од десет душа. Св. причешћу приступа свијет може се рћи редовно и доста марљиво. Има их који и по 3—4 пута преко године приступе. Највише их је, ко и приступе само једном у години. А врло су ријетки марљивици, који кроз више година чак и 10—20 нијесу приступали св. тајнама. Народ се причешћује уз велике постове и то највише уз часни пост, маће уз господњски и петровски, а најмаће уз божићни.

И мо ал је више спољашњи него унутрашњи, више формални него стварни. Више се бриге полаже на то, да се спољашње покаже моралним него да се уистину то и буде. Главно је пред свијетом се показати. У просуђивању моралних дјела заузимље се обично егоистичко становиште. Ако се суди другоме, суди се строго и не попусти се од моралних захтјева. А ако се о мени ради, онда су већ захтјеви блажи, умиљу се на ум различни обзир, који бар донкле оправдавају дјело. Уосталом појава је та општељудска, обична

и код образованијих слојева. — Најтежа морална мана код овдашњег свијета јесте завист и оговарање. Свак тежи да у очима свијта буде што бољи, а то се нада постићи тим прије, ако ближњег одржи, понизи, омажуваји. Код женских је та прта још више разијена. Иначе тихих гријехова нема много. Убијство је врло ријетко. Прељубе има прилично, али ипак не толико колико се говори, јер тежиња за оговарањем и одривањем измишља и више него што јесте. И крађа је врло рјетка. Лажно свједочанство долађа се, кад се какав кривац има да ослободи од тешких последица. И из користољубља хоће да лажно свједоче. Али не сведочи се лажно никад с намјером, да се невини човек окриви. Зависти, како је већ рекао, има врло много. Велика је мана код народа хотимична потрица. Пастири хоће хитимично да утјерају стоку у ливаду туђу на је тамо напасу. Уопште пољске штете много се чини, и што још доста стоке ходи без пасири.

Постови се држе доста строго. У новије вријеме та строгост помало понушта особито код мушких. Највише се држи часна и го појилеки пост, а слабије петровски и божићни. Осим заповједних постова држе неки, нарочито жене, и доброволне постове пред неке празнике као пред Ђурђевдан, Спасовдан, Илијдан, Малу Господину, Петров. св. Петку и Архијеловдан. Ти постови трају по седам дана. — Псовка се од времена аустријске управе врло раширила. За управе турске била је то велика ријеткост.

VII. О глади 1917.—18. године.

Година 1917.

Од априла до јуна велика глад код већине становништва. Пошто је ланска година слабо радила, ма о је било домаћег жита, а апровизациона управа у Петровцу није могла на вријеме и у прописаној количини издати хране. Већином добавља се по 1 кг. брашна или жита на особу за седам дана. Народ се храни копелимама, зељем и другом травом. Који имају стоке хране се млијеком и месом.

И ова је година врло сушна и необично врућа; од половине априла нећа никако киша.

29. септембра први пут од априла пали добра киша. Прско читавог љета само је какад мало порокла, те није љетини нимало користила.

Година 1918.

Од јануара до марта глад узима све већи мах. Свијет се испомаже тиме, што иде чак у Сријем и Бачку, те купује кукуруз и пшеницу и носи кући. Али пошто је државна власт забрањила извоз хране из једне покрајине у другу, мало ко успије да купљену храну срегнo допреми кући. На жељез-

ници, особито на станицама Винковци и Суња, врше жандармске и војничке патроле контролу и заплсњују жито. И тако се многи сиромашни кући без ишта, набавља друге повце и иде по ово, не би ли сад био боље среће. У Срему се може купити жито по 2—3 круне килограм, а овђе се продаје по 10—14 круна. У котарској апровизацији велике злоупотребе. Котарски предстојник Пачовски у друштву са још неким чиновницима и трговцима већу количину хране, која стигне за становништво котара, прода у Далмацију, пошто је тамо још већа глад и много веће цјене, а становништво подијели тек штогод. Свијет добива 4 кг. на мјесец и то сваке недјеље по 1 кг., али опет ни то није редовно; каткада се догоди, да се 2—3 седмице провду о 1 килограму. Апровизација се диже у Петровцу уз цијену од 1·80—2—2·40 круне за килограм брашна. Онај дио народа, који је јако сиромашан, те нема зашто да купује жита, одселио је сасвим у Сријем или Бачку са цијелом фамилијом, те тамо зарађују и хране се. Неке су фамилије опет одселиле само дјелимично, а дјелимично остаје код куће. Да се што више живота спасе остао је покрет и љу српским народом преко Саве, да приме на прехрану што више сиромашне дјеце из Босне. Тако је и из ове парохије отпрмљено око 50 дјеце. Посао овај вршен је у главном преко свештеника.

Од априла до јуна глад једнако траје. Народ, који је остао код куће, надокнађује хљеб зељем и другом травом, цријемумшом, млијеком, месом и т. д. Народ, који је отишао у Сријем, живећи у неред у шталама и свакојаким зградама, без постеља и без свега, поболио се и гомилама помро. — Љетина је овђе врло добро понијела. Кише је било изобиља. Али је било елементарних непогода. Тако још 30. јуна пао је овећи град у Ластвама и Врановини, те је доста оштетио љ тину. Но 8. јула поновно је пао страховит град, који је сасвим све уништио, куда је дохватио. Почео је код Лускарице те пошао западном страном Рисовца, пршао у Ластве и достигао до Доње Врановине. Тако овај сиромашни свијет, кад је очекивао најбољи род, остао је без свега.

Од августа до октобра љетина се диже, родило је као што од 30—40 година није. Особито је родило сијено и сва стрма жита, а кукурузи нијесу најбоље родили и свијет се већ повратио од глади. Али у октобру наступи друга страшна невоља. Завлада болест шпањолска инфлуенца (шпањолска грозница), те покоси више жртава него рат.

Свршетком 1918. г. завршује се један кратак или страхан период у животу народа — период рата и ратних пошљедица. Вријеме ово пуно је губитака, који су настали од погибије у рату, од глади, а особито од страховите шпањолске болести, која је тријало цео октобар и новембар и опрјемила у гроб око 200 жртава. С тога је потребно, да се по могућности

крајем ове године учини обрачун о бројном стању народа ове парохије. — Задњи пут обрачуано је становништво 1915. године а било је 3195 душа. Но притом нијесу узети у рачун они који су на војничкој дужности помрли или погинули. Током свјетског рата поинуло или умрло на војној дужности 39 људи, а нестало их је 12. И нестали се могу рачунати као сигурно умрли. У 1916. умрло је 80 особа, а изишло из парохије 6 особа. У 1917. умрле су 93 особе, а изишле из парохије 3 особа. У 1918. г. умрло је 300 особа, а изашло из парохије 10 особа. Осим тога умрло је у Сријему ове године по прилици 39 особа. За вријеме ратних година умрло је у Амрици 7 особа. Целокупни мањак у наведеним годинама 589 особа. Прираст је био овакав: 1916. г. рођено је 73 дјете, у парохију пришло 11 особа; у 1917. г. рођено 91 дијете, у парохију пришло 7 особа; у 1918 г. рођено 57 дјете, у парохију пришло 10 особа. Цело прираст 249 особа. Дакле цео прираст мањи од читавог мањка за 340 особа. За толико се дакле умањио број становништва током рата. Према томе крајем 1918. г. изгубио би број становништва $3195 - 340 = 2855$ душа.

VIII. Статистички преглед становништва.

У парохијским списима налазимо у времену од 1888.—1901. редовне годишње прегледе о броју становништва, које је редовно састављао и слао пок. поп Јово Грбић. У новије вријеме имамо исти такав сасвим тачан преглед од 1911. год. Овдје ћемо табеларно изнијети преглед свих година од којих имају подаци:

Година	Број кућа	Број душа	Број рођених		Број умрлих		Број вјешаних
			мушких	женских	мушких	женских	
1888	238	1794	58	42	16	19	8
1889	242	1877	53	53	14	14	9
1890	242	1896	42	27	23	27	11
1891	242	1987	60	61	11	19	10
1892	248	1997	41	54	46	39	9
1893	248	1994	57	50	60	30	10
1894	248	1978	60	66	65	77	15
1895	281	2085	52	61	20	38	12
1896	281	2099	67	54	65	52	11
1898	281	2246	61	64	23	22	9
1899	281	2324	70	62	24	30	15
1900	281	2423	73	68	21	21	12
1901	282	2441	51	44	23	24	10
1911	361	2959	73	75	51	59	25